

Ten geleide

De geschiedenis van Oekraïne is een aaneenschakeling van oorlogen. Het land is, net als Polen, eeuwenlang de speelbal geweest van omringende grootmachten uit het oosten en westen. Grote delen ervan behoorden tot Oostenrijk en Polen en Rusland. Zal er ooit een eind komen aan het bloedvergieten, ook in al die andere oorlogslanden - Jemen, Syrië, Tigray - die nu even niet in het nieuws zijn? En heeft het grote bevrijdingsverhaal van de Schrift ons daarover iets te zeggen, over deze wereld die wij geworden zijn?

Oekraïne is de geboortegrond van ontelbare grote schrijvers, dichters en musici. Zoals Joseph Roth, Paul Celan en Rose Ausländer. En Isaak Babel, wiens ouders uit Rusland waren gevlucht en die ruim eeuw geleden in Odessa geboren werd: Rus, Oekraïner en Jood. Over hem gaat het vandaag, onder andere.

Toespraak

1.

We lezen uit het evangelie van Lukas de bekende passage over de komst van het koninkrijk van God en van de 'mensenzoon'. Dat is niet iets wat 'hier of daar', nu of ooit, te gebeuren staat. Het is in ons midden, zegt de tekst of, nog scherper vertaald: het zit in jullie, in jullie binnenste, het is jullie messiaanse DNA. Het is niet iets wat ooit zal gaan gebeuren, het gebeurt al. En het staat altijd haaks op wat er doorgaans in deze wereld gebeurt: de eeuwigdurende terugkeer van het lijden, de verwoesting, de ondergang, die altijd onverhoeds en plotseling inbreekt in het alledaagse leven. Voorbeelden te over. Lukas noemt er twee: zoals in de dagen van Noach. Het leven gaat zijn gewone gang: 'Zij aten, zij dronken, zij trouwden en werden getrouwd.' En dan komt de vloed en vaagt alles weg. Of zoals in de dagen van Lot: 'Zij aten zij dronken, zij kochten en verkochten, zij plantten en zij bouwden, maar op de dag dat Lot uit Sodom wegtrok, regende het vuur en zwavel uit de hemel, alles vernietigend.'

En zo was het ook in de dagen van Lukas: toen kwamen de Romeinen met een enorme legermacht en verwoesten Jeruzalem, met tempel en al. Er werd gevlucht en gestorven. Dat is wat er altijd gebeurt. En zo ook vandaag in Oekraïne: er wordt gegeten, gedronken, liefgehad, gelachen, gehuild, en plotseling is alles weg: je huis, je werk, je geliefden, en moet je vluchten. En uit de hemel regent het zwavel en vuur...

Maar, zegt Jezus in het verhaal van Lukas, juist dan, bij al dat lijden zijn er altijd ook flitsen te zien van dat koninkrijk van God, van de komst van mensenzoon - flitsen van een nieuwe wereld, als van de bliksem, van het ene eind van de hemel tot het andere, over heel de aarde. Dat zit in de mensen, in de mens zoals hij bedoeld, zoals hij geschapen is, het is de geest die hem is ingeademd. Het zit in de mensenzonen en mensendochters, de mensen van goede wil, zoals het zat in die ene Mensenzoon. Samen met deze vermoorde messias vertegenwoordigen zij midden in deze wereld dat koninkrijk waarin vluchtelingen met open armen worden ontvangen en als op adelaarsvleugels gedragen.

2.

Isaak Babel werd in 1894 in Odessa, die zonnige stad in het zuidwesten van Oekraïne, aan de Zwarte Zee, geboren als zoon van een Joodse handelaar. Zijn ouders waren daar terecht gekomen na een massale exodus uit Rusland. In zijn twee bladzijden tellende *Autobiografie* schrijft hij: 'Zoals mijn

vader verlangde, studeerde ik van mijn vierde tot mijn zestiende levensjaar Hebreeuws, de bijbel, de Talmoed. Thuis had ik een zwaar leven, ik moest mij met veel wetenschappen bezig houden. Uitrusten deed ik op school.'

Toen Isaak net negen jaar was, werd hij na veel tegenwerking als een van de twee Joden - dat was toen de antisemitische numerus clausus (vijf procent) - toegelaten tot het gymnasium van Cherson, waar de familie toen woonde (de stad die onlangs weer door de Russen werd bezet). Men kon niet meer om dat geniale kind heen. 'Wat een volk, die Joden van jullie,' had de curator na het toelatingsexamen tegen zijn leraar gefluisterd, 'ze hebben de duivel in hun lijf zitten.' De toelating werd bescheiden, maar intens gevierd. Er werd gezongen en gedanst als op een Joodse bruiloft. Zoals zijn vader had beloofd, krijgt Isaak de door hem fel begeerde duiventil. Op de dag dat hij op de markt duiven gaat kopen, barst er een door de Russische tsaar uitgelokte pogrom los, waarbij hij op het nippertje wordt gered. Zijn geliefde grootvader wordt vermoord. Dat vertelt Babel allemaal in *Het verhaal van mijn duiventil*.

Isaak Babel werd na het gymnasium niet toegelaten tot de Universiteit van Odessa en ging in Kiev studeren. Hij is een zeer grote schrijver geworden, vooral bekend van zijn *De Rode ruitery*, waarin hij 'embedded' verslag doet van de Pools-Russische oorlog (1919-1921). De verse Sovjet-Unie probeerde toen zijn communistische Internationale aan Polen op te dringen. Tijdens de Russische Revolutie stond Babel aan de zijde van het Rode Leger. Hij diende onder andere als vertaler en als journalist.

3.

De Rode ruitery bestaat uit zesendertig korte verhalen waarin Babel zijn ervaringen aan het front literair vorm gaf. Hij ontwikkelde in die jaren een heel eigen manier van kijken. Elias Canetti, die in de jaren twintig in Berlijn maandenlang met Babel optrok, schreef daarover in *Die Fackel im Ohr*: 'Die manier van kijken noem ik de onschuld van het zien, een houding waarin vervoering en rouw, het blijvende en het vergankelijke, tegelijkertijd en onverdeeld diep worden beleefd. Het is een samengaan van ontsteltenis en vermetelheid.'

Babel laat schoonheid en menselijkheid zien midden in de verschrikkingen, tussen de doodarme en de dode, de hongerende en stervende mensen, waaronder veel Joden. En de talloze kapotgeschoten paarden - zijn geliefde dieren. Babel ziet wat is en dat laat hij ons zien, onverbloemd, genadeloos en genadig.

4.

In het verwoeste en bijna letterlijk uitgestorven stadje Zjytomyr, midden in Oekraïne (onlangs weer gebombardeerd), ontmoet hij de oude Jood Gedalja in diens armzalige uitdragerij. Hij schrijft:

De oude man verstomde, en wij zien de eerste ster haar loop nemen op de melkweg. 'De sabbat doet haar intrede,' zegt Gedalja plechtig. 'De Joden moeten naar de tempel, meneer kameraad,' zegt hij en staat op. 'Breng een paar goede mensen naar Zjytomyr. Ach, daar heeft onze stad dringend behoefte aan, er is een schrijnend gebrek aan goede mensen. Breng ze mee. Wij zijn hier heus niet gek. Wij weten ook wel wat de Internationale is - ook ik wil een Internationale van goede mensen. Iedere ziel moet worden geregistreerd en moet het grootst mogelijke voedselrantsoen krijgen. (...)

'De Internationale, meneer de kameraad, ik weet niet waar deze Internationale naar smaakt.'

'Ze smaakt naar buskruit,' antwoordde ik de oude man, 'en ze is met bloed gekruid.'

En daar trad uit het donkerblauw de jonge sabbat te voorschijn en ging op Gedalja's stoel zitten. Die knoopte zijn jas dicht en ging heen, klein, eenzaam, in zichzelf gekeerd, zwarte hogehoed op zijn hoofd en een groot gebedenboek onder de arm. De sabbat was begonnen, en Gedalja, grondlegger van een onmogelijke Internationale, ging bidden in zijn tempel.

5.

Isaak Babel werd als een van talloos veel miljoenen Oekraïners en Russen door Stalin vermoord. Na zijn talloze reizen, zijn turbulente liefdesleven en de voltooiing van vele meesterwerken, kon hij zich op den duur niet meer conformeren aan het 'socialistisch realisme'. Zijn eerlijke beschrijving van de brutale realiteit van de oorlog, zonder een spoor van revolutionaire propaganda, leverde hem een aantal machtige vijanden op.

In mei 1939 werd hij gearresteerd door de geheime politie. De aanklacht luidde 'spionage voor de Fransen'. Hij bekende, waarschijnlijk na gemarteld te zijn. Al zijn manuscripten werden in beslag genomen. Op 27 januari 1940 werd hij op bevel van Stalin doodgeschoten. Zijn lichaam werd gedumpt in een gemeenschappelijk graf. Zijn bril is alles wat er van hem is teruggevonden. En we hebben zijn onsterfelijke verhalen.

Babel herkende in Gedalja iets van zijn eigen vanzelfsprekende, diep 'geaarde' Jood-zijn als de hoogste vorm van mens-zijn. 'Ik wil een Internationale van goede mensen. Iedere ziel moet worden geregistreerd en moet het grootst mogelijke voedselrantsoen krijgen.'

Dat is het koninkrijk van God, zo alledaags. 'Brood en recht en waardigheid en liefde voor al wat leeft', zingen wij, voorafgaand aan het zondagse breken en delen. Zoals het ons is voorgedaan door die ene mensenzoon Jezus Messias, die wij als mensenzonen en -dochters proberen na te volgen in deze wereld vol van lijden en sterven.

Het koninkrijk van God? Een internationale van goede mensen? Heb je daar iets aan als je in een schuilkelder zit en boven jou de bommen vallen? Niet als het iets van buiten is, iets waar je op moet wachten. Maar, zo leren we vandaag van Lukas: het is ook daarbinnen in die schuilkelders waar mensen elkaar opvangen en troosten, met de moed der wanhoop. Dat vertelt ons dat vreemde, vertrouwde verhaal over die vermoorde mensenzoon. Mogen zij daartoe de kracht vinden. En mogen wij daar een voorbeeld aan nemen.